

C-UPPSATS
HT 2008
TIINA PITKÄJÄRVI

Faror i sommarparadiset

En studie av fakta om fästingar i informationsbroschyrer och i populärvetenskap

LUNDS UNIVERSITET
SVEK11, 15 HP
SPRÅK- OCH LITTERATURCENTRUM, SVENSKA
HANDLEDARE: MARIT JULIEN

1. **INLEDNING**
 - 1.1. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR
 - 1.2. DISPOSITION
 2. **MATERIAL**
 - 2.1. JÄMFÖRELSE
 - 2.1.1. KVANTITET
 - 2.1.2. AKTUALITETSVÄRDE
 3. **TEORI OCH METOD**
 - 3.1. BEGREPP
 - 3.1.1. KONSTRUKTIVISM OCH SOCIALKONSTRUKTIVISM
 - 3.1.2. RETORIK OCH KONSTRUKTIVISM
 - 3.1.3. ALTERNATIVTEXTER
 - 3.1.4. KOMMERSIALISERING
 4. **AVGRÄNSNINGAR**
 5. **ANALYS**
 - 5.1. SELEKTION
 - 5.2. KOMBINATION
 - 5.3. PRIORITERING
 - 5.4. ARTIKULATION
 - 5.4.1. TERMINOLOGI
 - 5.4.2. CITATTECKEN OCH ANDRA STILMARKÖRER
 - 5.4.3. OSÄKERHET
 - 5.5. RELATION
 - 5.6. BILDER OCH ÖVRIGT GRAFISKT MATERIAL
 6. **SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION**
- KÄLLFÖRTECKNING**
- BILAGOR**

1. INLEDNING

Det är högsommarkväll. Innan jag går och lägger mig granskar jag armar, ben och rygg för att försäkra mig om att inga fästingar sitter kvar på huden.

Senaste sommar bodde jag i Österbotten vid den finska kusten där fästingar förekommer. Trots att jag minns att fästingar funnits sedan min barndom, blev det denna sommar en daglig rutin att varje kväll granska huden så att inga kryp kunde bita sig fast under natten. En bidragande orsak till denna försiktighet bland mig och säkerligen många andra var troligen den uppmärksamhet som fästingöverförda sjukdomar fått på senare tid. Många tidningar har målat upp stora rubriker om riskerna för TBE och borrelia som fästingar sprider, och på flera håll på landsbygden kör fästingbussar runt och låter människor vaccinera sig privat. De känslor som dessa mediala intryck framkallade gjorde mig nyfiken på vad som kan tänkas skapa våra föreställningar, i detta fall relaterat till farorna med ett kvalsterdjur. Jag har i min C-uppsats valt att studera fyra olika avsändares material om fästingar och undersöka hur informationen är konstruerad. Vad som förmedlas, hur risker och hot framställs, och hur information skiljer sig mellan olika källor, är de frågor som kommer att behandlas i uppsatsen.

1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

De texter som undersöks i uppsatsen är både populärvetenskapliga och rådgivande texter om fästingar och risker relaterade till fästingar. I mitt material ingår två broschyrer som ger råd om fästingar och fästingöverförda virus, och två naturvetenskapliga museers hemsidor som innehåller fakta om fästingar. Både kommersiella och icke-kommersiella texter finns representerade.

För en informativ text som handlar om fästingar kan vi säkert tänka oss flera typer av läsare: några kanske endast är intresserade av att veta hur man praktiskt bäst skyddar sig eller behandlar ett fästingbett, medan andra kanske har ett biologiskt eller naturvetenskapligt intresse. Jag har utgått från att det för de allra flesta som läser de undersökta texterna är väsentligt att veta vilka faror fästingar medför och hur man skyddar sig mot dessa. Syftet med uppsatsen är för det första att undersöka hur information som från något olika synvinklar behandlar fästingar förhåller sig till sitt ämne, och för det andra att studera hur informationen konstrueras i materialet. Jag har velat se på hur olika aktörer förhåller sig till fästingar som företeelse där faror och risker är befintliga aspekter, och jag har försökt tyda vilka slutsatser som kan dras på grundval av eventuella skillnader i materialen. Det har gjorts genom att placera texterna i ett teoretiskt sammanhang och genom att beakta vilken kontext de olika materialen tillhör.

Det antagande som ligger till grund för undersökningen är att trots att syftet med de undersökta texterna är att vara informativa, skapas i texterna en föreställningsvärld som är styrd av avsändaren, och att detta blir speciellt tydligt om texten innefattar ett kommersiellt intresse. Vad som kan räknas som en informativ text kan också problematiseras vilket kommer att behandlas.

1.2 DISPOSITION

I följande kapitel diskuteras materialet och det urval som gjorts. Några väsentliga skillnader mellan olika material – omfattning, syfte med informationen och vilket medium de verkar i – lyfts upp till diskussion. Här presenteras även eventuella problem för undersökningen. I kapitel 3 behandlas teori och den metod som använts i analysen. Några begrepp som är centrala för

metoden eller viktiga i sammanhanget definieras också i kapitel 3. I kapitel 4 redogörs för de avgränsningar som gjorts. Analysen redovisas i kapitel 5 och kapitel 6 består av en sammanfattning och slutdiskussion.

2. MATERIAL

Det material jag utgår från är två broschyrer och två hemsidor. Broschyerna är utgivna av läkemedelsföretaget Baxter och Apoteket. För att spegla texterna mot andra texter har informationen om fästingar på hemsidorna för Zoologiska museet i Lund och Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm använts. Zoologiska museet tillhör de biologiska museerna vid Lunds Universitet. Naturhistoriska riksmuseet är enligt uppgifter på hemsidan *det statliga ansvarsmuseet inom området naturhistoria och en myndighet under Kulturdepartementet*.

Broschyren *Apotekets Råd om fästingar* från Apoteket och Läkemedelföretaget Baxters broschyr har båda sexton sidor. Baxters broschyr har på pärmen en överskrift som lyder: *Ett fästingbett kan räcka. Vaccin skyddar dig mot TBE. Fakta om fästingar och fästingöverförda infektioner*. Baxters broschyr är i A5-format och finns i pappersform men kan också laddas ner på webbadressen fasting.nu. Apotekets broschyr är i A7-storlek och motsvarar alltså ett fickformat. Även materialet som finns i Apotekets broschyr kan hämtas på Apotekets webbplats med en något annorlunda utformning. Det material som ingår i undersökningen är det som hittas i broschyren. Båda broschyrerna fås gratis.

Zoologiska museets (härefter ZM) text om fästingar har tidigare ingått i tidskriften *Fauna och Flora* och redigerats för museets hemsida. Texten finns på hemsidan under rubriken *Populärvetenskap*, vilket är en benämning som ofta används för texter som vänder sig till en intresserad allmänhet enligt Lindstedt (2002). Informationen på ZM:s hemsida har överrubriken *Fästingar* och delas in i flera kortare avsnitt som är kopplade samman via hyperlänkar. Varje del avslutas med en länk till nästa del av texten. Textens olika stycken kan också väljas via en sidomeny, vilket betyder att den kan läsas linjärt i sin helhet eller genom att man klickar sig fram till ett enskilt stycke. Naturhistoriska riksmuseets (härefter NRM) information om fästingar finns samlad på en sida varav den översta rubriken är *Fästingar*, och följs sedan av underordnade stycken. I de två museernas texter om fästingar finns likheter i innehåll och struktur som gör att benämningen populärvetenskaplig, som ZM använder om sin text, även kan appliceras på NRM:s text. Därför syftar populärvetenskap som det används i uppsatsen på de båda museernas material.

Materialet omfattar både text och bilder och analysen kommer att täcka båda delar, med tonvikt på den textbaserade informationen. Bildmaterialet kommer först att diskuteras i korthet och ges en övergripande beskrivning, och vidare i den mån det anses relevant för undersökningen av materialet som helhet. Bildanalysen har av nödvändighet begränsats.

Endast en jämförelse av de olika texterna skulle inte vara produktiv därför att bland annat kvantitet och huvudsyfte i de olika texterna skiljer sig åt. Exempelvis Apotekets broschyr är tänkt att fungera rådgivande och fokuserar allmänt på hur man skyddar sig mot fästingar och på självhjälp om man blir biten av en fästing, medan fokus i Baxters broschyr kan anses ligga mest på vaccinering och skydd mot TBE. De två broschyrerna är tydligt inriktade på preventiva åtgärder mot fästingöverförda virus. De två webbsidorna ger mer bakgrundsinformation om fästingar ur ett biologiskt och populärvetenskapligt perspektiv och tar upp skydd mot fästingar som en aspekt. Om man söker information om fästingar på nätet så leder en enkel sökning med exempelvis sökmotorerna Google eller Altavista på ordet "fästingar" snabbt fram till de två museernas hemsidor. Man bör inte dra slutsatsen att museitexternas mottagare endast eller främst är intresserade av att veta hur man skyddar sig mot fästingar, men att läsarna även är intresserade av denna aspekt är ett antagande man kan ha med sig i undersökningen.

2.1 JÄMFÖRELSE

Övergripande för alla fyra källor är att de både beskriver vad fästingar är, vilka faror de medför för människor och hur man kan skydda sig mot fästingar och fästingöverförda sjukdomar. I det följande preciseras vilken mängd information materialen består av och när informationen är producerad.

2.1.1 KVANTITET

ZM:s hemsida innehåller 4347 ord och har kvantitativt mest information om fästingar av de fyra undersökta källorna. Texten i Baxters broschyr är drygt hälften så lång om man ser till mängden ord och tecken. NRM:s hemsida innehåller nästminst text och ca en tredjedel så mycket text som ZM:s hemsida gör. Kvantitativt minst textinformation finns i Apotekets broschyr, som har en textmängd motsvarande en tredjedel av textmängden i Baxters broschyr eller en sjättedel av textmängden på ZM:s hemsida.

Tabell 1: Antal ord, tecken och bilder.

	Baxter	Apoteket	NRM	ZM
Antal ord i materialet	2397	Ca 800*	1325	4347
Antal tecken i materialet	14920	Ca 4800*	8705	27117
Antal bilder i materialet	17	7	5	5

* Eftersom uppgifterna är hämtade från broschyren i pappersform är antal ord och tecken angivna ungefärligt.

2.1.2. AKTUALITETSVÄRDE

Baxters broschyr är från 2007 och Apotekets broschyr är från 2003. På NRM:s hemsida uppges att sidan är uppdaterad 2008. ZM:s hemsida har uppdaterats 2007. För att göra en undersökning behöver vi känna till texternas ålder, men eftersom allt material fortfarande används som aktuellt och texterna är producerade inom en relativt begränsad period, har det i jämförande syfte inte varit nödvändigt att fästa vidare uppmärksamhet på texternas ålder.

3. TEORI OCH METOD

Den kvalitativa metod som använts grundar sig på ett *konstruktivistiskt* förhållningssätt till texter och information. Syftet med en konstruktivistisk analys är att få syn på hur en text bygger upp en symbolisk värld för att diskutera ett problem eller det ämne som texten behandlar. En konstruktivistisk analys försöker i viss mån greppa sådant som i en okritisk läsning av texten tas för givet. Ett sätt att använda metoden kan vara att applicera den på flera texter som beskriver samma fenomen, för att få syn på vad texterna baserar sitt innehåll på. I följande stycke ges en definition av konstruktivism och andra begrepp som förekommer i undersökningen. Definitionerna avser hur termerna används i undersökningen. För att praktiskt tillämpa analysmetoden har jag utgått från Hellspongs (2001: 147-159) metoder för en konstruktivistisk analys.

3.1 BEGREPP

Begreppen *konstruktivism*, *alternativtexter* och *kommersialisering* är centrala för undersökningen. Här följer en kort redogörelse över begreppen.

3.1.1 KONSTRUKTIVISM OCH SOCIALKONSTRUKTIVISM

Som idériktning täcker konstruktivismen flera olikartade ståndpunkter men kan sägas utgå från ett förhållningssätt om att det inte finns någon neutral kunskap utan att vi konstruerar vår omvärld genom språket (Collin, 2003). Inom humaniora och samhällsvetenskaperna anses konstruktivismen beteckna en teoretisk och metodmässig ståndpunkt, men sammankopplas också med språkfilosofi och metafysik. En vanlig syn på konstruktivism är att det är människan eller samhället som står bakom de konstruerade fenomenen. Synen på samhället som konstruktör vid olika historiska tidpunkter kallas ofta för socialkonstruktivism. Idéhistorikern Michel Foucault har även definierat begrepps- och tankestrukturer som konstruerande faktorer. Konstruktivism kan ses som att någonting som uppfattas som en nödvändighet, eller som "naturligt, universellt, tidlöst, givet, självklart" (Collin, 2003:11) istället undersöks som historiskt eller lokalt betingat. Utgående från en konstruktivistisk syn kan vi säga att en text inte bara speglar verkligheten utan också *konstruerar* en verklighet med hjälp av språket. Enligt en konstruktivistisk metod byggs en text upp med hjälp av olika strategier (Hellspong, 2001). Strategierna benämns övergripande som *selektion*, det vill säga hur man väljer vilka element som

ska ingå i texten; *kombination* av elementen i textvärlden och sammanförande eller särskiljande av dessa; *prioritering* av de olika elementen, exempelvis genom betoning eller gradering; hur dessa element uttrycks, med andra ord *artikulation*, och deras *relation* till världen utanför texten. Strategierna bidrar till att skapa en textvärld.

3.1.2. RETORIK OCH KONSTRUKTIVISM

Retoriken är känd för de flesta som ett sätt att undersöka språkets kraft när det gäller att påverka. Under undersökningens gång har jag vid flera tillfällen blivit varse att en retorisk analys och en konstruktivistisk analys har många liknande drag. Bägge försöker nå *bakom* orden. Begreppet retorik kommer därför att användas flitigt i uppsatsen för att diskutera texternas innehåll. En väsentlig skillnad mellan dessa två analysätt är ändå att medan den retoriska analysen oftast använder sig av de vedertagna ethos-logos-pathosbegreppen för att beskriva exempelvis hur en text försöker *övertyga* oss så söker en konstruktivistisk metod förklara hur texten *skapar en symbolisk värld* (Hellspong, 2001) omkring sig för att lösa ett praktiskt problem.

3.1.3. ALTERNATIVTEXTER

Alternativtexter kan innebära texter som behandlar samma ämne men beskriver ämnet på olika sätt (Hellspong, 2001:148). Genom att studera flera texter och jämföra dem öppnas perspektivet på ämnet ifråga och kan ses utifrån en bredare synvinkel än vad en enskild text ger möjlighet till. Trots att perspektiven i texterna skiljer sig åt har jag valt att utgå från fyra texter som handlar om fästingar och låta dessa utgöra alternativtexter för varandra. Flera texter som behandlar samma ämne kan också göra det lättare att få syn på de strategier som ligger till grund för texterna.

3.1.4. KOMMERSIALISERING

Hellspong och Ledin (1997) hävdar att sedan statsägda företag under senare år ofta blivit privatägda och numera fungerar på marknadsekonomiska villkor, så har också gränsen mellan information och reklam blivit otydligare. Det som vi läser som myndighetstexter kan i själva verket ingå i både en informativ och kommersiell genre. Även om endast en av de texter jag

undersöker har en avsändare som beskriver sig själv som en myndighet (vilket NRM gör, som nämns i kapitel två), så har jag ansett Hellspongs och Ledins notering värd att lyfta upp i sammanhanget. Möjligen kan även Apotekets status som auktoritet eller myndighet diskuteras. Trots att en privatisering av Apoteket är aktuell just nu, var Apoteket då broschyren publicerades ett statsägt bolag, vilket det fortfarande är. Apoteket är också ett aktiebolag som bedriver reklam för och har ett vinstbringande intresse i att sälja sina produkter. Därför kan frågan om ett kommersiellt intresse dryftas när Apotekets informationsbroschyr diskuteras. Baxter är ett privatägt företag för läkemedel och driver försäljning av en fästingrelaterad produkt, vacciner. Av de fyra undersökta källorna är Baxter den som mest sannolikt kan antas ha ett kommersiellt syfte. I egenskap av museer har ZM och NRM i undersökningen ansetts stå utanför försök till kommersiell påverkan.

4. AVGRÄNSNINGAR

De fyra källorna består av texter och material av varierande mängd och omfång. Det kan även diskuteras om syftet för de olika texterna skiljer sig så mycket att detta är nog för att förklara varför *textvärldarna* skiljer sig åt i olika texter. Jag återkommer i följande kapitel till begreppet textvärld. Eftersom jag dels fokuserat på det konstruktivistiska i texterna – det vill säga vilken verklighet som skapas – är det primära syftet inte att göra en direkt jämförelse i texternas alla aspekter. Jag har dock utgått från att alla fyra texter riktar sig till en bred och allmän publik. Som redan nämnt så beskrivs i alla texter vad fästingar är, vilka faror de medför och hur man skyddar sig mot fästingar. Texterna kommer att jämföras i syftet att få syn på vad som är utmärkande för var och en, och i detta avseende utgör texterna alternativtexter till varandra.

Förhållandet mellan text och bild har att göra med båda sändarens intentioner och mottagarens tolkning. Gert Z Nordström (2006) skriver att betraktaren kan välja ut en del signifikanter i ett bild- och textmaterial och ignorera andra, och att bilden även kan osynliggöras av texten. Detta benämner författaren "lingvistisk imperialism" (Nordström, 2006:52). En analys av sändarens avsikter eller upplevelser av informationen hos mottagaren hade kunnat undersökas med en intentionsanalys respektive en receptionsanalys. En semiotisk studie av materialet hade även på ett bättre sätt kunnat närma sig den språkliga komplexitet som uppstår i hur text och bild samverkar, eftersom semiotiken studerar tecken som både kan vara språkliga och bildliga och också en kombination av dessa. Jag har ändå sett det nödvändigt att begränsa mig till vad som kan kallas en näranalys, och fokus ligger i huvudsak på innehållet i informationen.

5. ANALYS

Den fråga som analysen försöker besvara är: vilken värld konstrueras i informationsmaterialet om fästingar? Även om huvudvikten i analysen ligger på den textbaserade informationen, så ingår även bilderna i undersökningen: att lämna bildmaterialet helt utanför vore att gå miste om ett perspektiv. Eftersom text och bild så ofta uppträder samtidigt och integrerat, bör inte bilderna analyseras som avskilda från texten. Gert Z Nordström (2006) hävdar att ett speciellt bild/textspråk utvecklas i exempelvis tryckt material, som broschyrer. I analysen används begreppet *text(er)* genomgående, med avsikt att beskriva hela materialet. Därmed kan även bilderna anses ingå i det som i analysen kommer att benämnas text. Bilderna diskuteras även separat i sista stycket i detta kapitel.

Den kunskap och information som texten innehåller kan vi benämna *textvärld* (Hellspång, 2001). Vi kan även ställa en *textfråga*, som är den fråga som besvaras i texten. Textfrågan kan ingå i texten dolt eller öppet och inverkar på hur en text läses. Det finns inget givet svar på vad som är textfrågan i en text: vi läser ofta texter på olika sätt. En textfråga som alla fyra texter mer eller mindre ingående ger svar på kan formuleras som *hur skyddar jag mig mot fästingar?* Om vi utgår från att det här är textfrågan förväntar vi oss också att texten ska redogöra för detta. Hur man skyddar sig mot fästingar kan då kallas *textproblemet*.

Som nämndes i kapitel tre kan en text anses vara uppbyggd med hjälp av strategierna *selektion*, *kombination*, *prioritering*, *artikulation* och *relation*. I analysen som följer kommer jag att se på hur dessa strategier tillämpas i texterna.

5.1. SELEKTION

Genom val av element som ingår i informationen kan en strategi verka utvidgande eller inskränkande på textvärlden eller på det problem som behandlas. Texten kan förenkla sin sak med hjälp av homogeniserande strategier, eller komplicera sitt ämne med heterogeniserande strategier. Slutande eller öppnande strategier bestämmer var ramarna går för det som texten vill säga.

För Baxter kan det sägas att *TBE* (från engelskans Tick-Borne Encephalitis) och *vaccination* utgör grundelementen i den textvärld som byggs upp. Baxters broschyr låter fokus ligga på främst ett huvudproblem (från *Du är väl vaccinerad mot TBE?* till *TBE är en allvarlig sjukdom*). Huvudproblemet delas sedan upp i mindre frågor, i egenskap av vad som händer om man glömmer en vaccinering (*Vad händer om jag glömmer dos 2?*). Apoteket inleder med stycket *Bra att veta om fästingar*, och diskuterar på de tre följande uppslagen i broschyren *Fästingöverförda sjukdomar*. De tre sista uppslagen handlar om när man ska söka hjälp, hur fästingbett undviks och självhjälp. ZM:s fästinginformation innehåller enligt en grov indelning fakta från fyra olika perspektiv. Den behandlar *fästingars ekologi* och *biologi*, sjukdomar från *Borrelia* till *arbo-virus* med *Sjukdomssymptom*, råd om hur man tar bort fästingar - *Råd och dåd*, och inleder och avslutar med en diskuterande del, *Har fästingar blivit vanligare?* Texten har tidigare publicerats som en artikel och anpassats med hypertextformat till hemsidan. I den sista delen diskuteras i kortare och längre stycken olika faktorer som har kunnat påverka utbredningen av fästingar (som *suburbanisering* och *rävskabb*). NRM delar upp sin information i tre delar som kan karakteriseras som information om biologi (*Värddjur, Andra fästingarter*), information om sjukdomar (*Betesfeber, Babesios, Fästingfeber, TBE, Borrelia*) och i slutet praktisk information i form av en uppmaning (*Ta bort fästingar snabbt*).

Om bara en handling är rätt medel för att uppnå ett visst mål så konstrueras en sluten värld (Hellspong, 2001) – vilket vi ofta ser exempel på i synnerhet i reklam där konsumenten uppmanas använda en viss produkt som en lösning på ett problem eller för att uppleva något positivt. Hellspong (1997) utgår från att brukstexter alltid har ett syfte som förklarar varför de är utformade som de är. Det bör också påpekas att för en informationstext i broschyrformat är inskränkande strategier nödvändiga och bidrar till att göra texten fungerande i sitt sammanhang. Baxters broschyr är den som tydligast drar nytta av sådana aspekter som också är exempel på inskränkande strategier. Samma strategier som hos Baxter kan i en mindre utsträckning uppfattas i Apotekets *Fakta om fästingar*: informationen är kortfattad och ger ett begränsat antal lösningar på fästingrelaterade problem. I Apotekets broschyr ligger fokus dels på *fästingbett* och vad dessa kan orsaka (*TBE, borrelia*), men dels också på preventiva åtgärder för att förhindra fästingbett och på självhjälp. Flera imperativa, uppmanande satser hittas i Apotekets broschyr: *Någon behandling med olja eller dylikt ska inte göras; Ta tag om fästingens mundelar; inspektera hela kroppen noggrant*. Imperativa satser används i rådgivande syfte men

inskränker samtidigt textens värld, genom att erbjuda endast en möjlighet. Urvalet i ZM:s och NRM:s material ligger såväl på biologisk information om fästingar och ekologi som på allmänna råd. I synnerhet ZM:s text utmärks av en diskuterande ton, medan NRM snarare generellt kan sägas stå för ett biologiskt perspektiv. Endast det sista, korta stycket på NRM:s hemsida ägnas åt fästingbett och hälsoråd:

Ta bort fästingar snabbt

Ju längre än fästing sitter fast desto större är risken att den skall överföra olika bakterier. Ta därför bort fästingarna så fort de upptäcks. Det sägs att borreliabakterier kan överföras inom ett halvt till ett dygn. TBE-virus lär överföras nästan omedelbart.

5.2. KOMBINATION

En text kan driva sin sak genom kausala bindningar. Ett exempel på en kausal bindning är den mellan vaccinering mot TBE och att undvika en farlig sjukdom, eller den mellan fästingbett och risken för virus. I de flesta källor diskuteras detta samband genom att ta upp hur stor risken är för att drabbas av en sjukdom (som TBE eller borreliabakterier) från ett fästingbett. Apoteket skriver bland annat:

Fästingar kan ibland överföra sjukdomar. [...] Risken är dock liten för att du ska bli sjuk efter ett enstaka fästingbett.

I *Apotekets råd om fästingar* är det råd om hur fästingbett och fästingöverförda sjukdomar undviks som presenteras. I råden ingår också förebyggande åtgärder och skydd:

Långärmad skjorta och långbyxor med byxbenen innanför strumporna eller nedstuckna i stövlskaften ger ett bra skydd.

Kombinationen av textens viktiga element ligger i Baxters fall på *vaccin* som en lösning på problemet *TBE*:

Varje år drabbas drygt 100 svenskar av TBE. Idag finns ingen medicin och av de som insjuknar får ca 40 % bestående men. Vaccin skyddar mot TBE. Därför bör du överväga vaccination om du bor eller vistas i områden där TBE förekommer i Sverige eller övriga Europa.

NRM fokuserar i sin text på fästingar främst ur ett biologiskt perspektiv och ger exempelvis en förklaring på hur varma temperaturer och riklig förekomst av fästingar hänger ihop.

Fästingar är beroende av fuktighet för sin överlevnad. Eftersom de äter (=dricker blod) tämligen sällan får de vanligtvis inte i sig tillräckligt med vätska med födan utan måste ta upp vatten från omgivningen. De kan extrahera vatten från luften när den relativa fuktigheten är 80-96%. [...] Med stigande värme blir det allt svårare för fästingar att få tillräckligt med vätska. Då sommaren är varm och torr minskar därför fästingarnas aktivitet. (NRM)

I ZM presenteras bindningen mellan olika element som mera komplex och inledningen i ZM:s text avslutas med denna ståndpunkt:

För att förstå problematiken kring fästingar och sjukdomar är det nödvändigt att känna till några basfakta kring deras livscyklar och samspelet mellan dem och deras normala värdjur i naturen.

ZM:s text diskuterar också fästingars utbreddhet och orsakerna till en eventuell spridning av fästingar men texten klargör inte med säkerhet alla samband mellan dessa två förhållanden. ZM är även den enda av de fyra som tar upp relationen mellan förr och nu när det gäller faror med fästingar.

Vi vet också att den "vanliga fästingen" - *Ixodes ricinus* - har överfört borrelia bakterier åtminstone sedan hundra år tillbaks. Också den fästingöverförda hjärninflammationen, som orsakas av TBE-viruset, har funnits i landet under lång tid. Kanske, och förmodligen är det så åtminstone i vissa område [sic], har fästingarna ökat i antal de senaste åren, men inte ens här kan vi vara helt säkra då vi inte har några jämförande undersökningar mellan förr och nu.

Ingen av de andra avsändarna tar upp skillnaden mellan faror med fästingar förr och nu, men man kan ändå sluta sig till att valet att distribuera informationen om faror med fästingar, vilket främst gäller de två broschyrerna, implicerar att detta är ny kunskap för läsaren. Det kan påstås att texterna i viss mån implicerar att faror med fästingar är ett problem som vuxit på senare tid och att nödvändigheten att vara uppmärksam med dessa faror är något nytt som läsaren bör uppmärksammas på, medan ZM uttryckligen påstår att det nödvändigtvis inte är så. ZM

diskuterar om man bör gå i stövlar i högt gräs vid sommarstugan och kontrar synpunkten med en annan, om förlorad *livskvalitet*.

Vad kan man då göra för att undvika att komma i kontakt med fästingar? Bästa sättet är naturligtvis att undvika att vistas i terräng med högt gräs, buskvegetation och helst skuggande större träd. Men därmed går också en hel del "livskvalitet" förlorad, och utgör därmed en dålig lösning.

Genom en motsättning som att referera till *livskvalitet* i diskussionen om hur man skyddar sig mot fästingar införs öppnande strategier i texten. ZM:s text diskuterar flera perspektiv vilket fungerar som utvidgande för textvärlden i jämförelse med Apoteket och Baxter. Genom begrepp som *livskvalitet* i en diskussion som även berör hur man ska skydda sig mot fästingar får vi en text som speglar en mer heterogen värld än den som broschyrtexterna, i synnerhet Baxters broschyr, reflekterar.

5.3. PRIORITERING

Vilka element som prioriteras i texterna avslöjar textens huvudsyfte. Jag har föreslagit att textfrågan definieras som *hur skyddar jag mig mot fästingar?* NRM:s och ZM:s texter innehåller information från flera perspektiv, vilket har konstaterats i stycket *Selektion* i detta kapitel. Bägge dessa texter presenterar fästingar ur en biologisk synvinkel, bägge tar upp sjukdomar relaterade till fästingar och båda texterna ger råd om hur man skyddar sig mot fästingar. ZM:s text innehåller även vad som kan anses vara en diskuterande del. Man kan därför sluta sig till att tyngdpunkten i texterna ligger på flera områden och att en tydlig prioritering av något av de olika områdena saknas. Textfrågan kan däremot sägas stämma bättre överens med texternas utformning i Apotekets och Baxters broschyrer. Som Lagerholm (2008:348) påpekar hör det till broschyrers karaktär att informationen är lättillgänglig, kort och informativ. Det kan ses som orsaken till varför exempelvis biologiska fakta om fästingar utelämnas i broschyrerna, tillsammans med skäl som bygger på relevans: som redan konstaterats har broschyrerna ett praktiskt syfte i att informera om faror med och skydd mot fästingar.

Apotekets text ger i sin helhet ett svar på *hur skyddar jag mig mot fästingar?* Texten innehåller en lista över den behövliga informationen av vad som anses vara bra att veta, vilka sjukdomar

fästingar sprider, samt råd om hur man undviker och hur man själv kan ta bort fästingar. I broschyren nämns två produkter, myggmedel och fästingborttagare. Det är ändå inte en skälig tolkning att broschyren som Apoteket ger ut har det *primära* syftet att sälja fästingborttagare eller att Apotekets broschyr är till för att marknadsföra en produkt som är av relativt begränsad betydelse för hur man hanterar de problem som fästingar medför. På sista uppslaget i Apotekets broschyr ges råd i fyra punkter under rubriken *Så undviker du fästingbett*. Den fjärde punkten berör TBE och lyder:

Personer som regelbundet vistas och blir fästingbitna i områden där fall av TBE ofta förekommer bör kontakta läkare för att diskutera vaccination mot denna infektion.

Här kan Apotekets information jämföras med Baxters, var vikten av vaccin som skydd mot TBE upprepas vid flera tillfällen och också kan uppfattas som broschyrtextens huvudtes. I Baxters broschyr lyfts också det motsatta till skydd, nämligen riskerna, upp i informationen vilket vi ser i följande stycke:

Dödligheten är mindre än 0,5 % men ungefär 40 % av dem som blir sjuka får bestående men som t ex minnesstörningar, balansstörningar, huvudvärk, hörselnedsättning, koncentrationssvårigheter eller förlamning.

Element som refererar till fara används även i rubrikerna till olika stycken (*Du är väl vaccinerad mot TBE?*; *TBE är en allvarlig sjukdom*). Andra stycket i Baxters broschyr (*Bör du vaccinera dig?*) fastställer vem som ingår i målgruppen för vaccinationerna och vem som inte är i lika stort behov av vaccination:

TBE-VACCINATION REKOMMENDERAS TILL:

- Fast boende och sommarboende som vistas mycket i skog och mark i områden med smittrisk (se kartan).
- Resenärer som ska vistas mycket i skog och mark på Åland, Baltikum eller i vissa riskområden i Central- och Östeuropa.

TBE-VACCINATION ÄR INTE LIKA ANGELÄGET FÖR:

- Förskolebarn och barn under 3 år.
- Personer som endast tillfälligt eller kortvarigt, under någon till några sommarveckor, vistas i områden med smittrisk.

- Personer som visserligen bor i riskområden men endast sällan brukar vistas ute i skog och mark.

Baxters definition av vem vaccination är angeläget för är mer utförlig än Apotekets råd i samma fråga, men skiljer sig inte nämnvärt åt i innebörd. I Baxters broschyr följs denna information dock av ytterligare information:

Personer som vill vaccinera sig, liksom föräldrar som vill vaccinera sina förskolebarn, behöver sällan avrådas eftersom biverkningar är ovanliga och även förskolebarn får ett gott vaccinationskydd.

Man kan tänka sig att de som får Baxters broschyr i sin hand och väljer att läsa den själva har sökt sig till informationen. Broschyren förväntas alltså bli läst av personer som vill veta mer om fästingar och de smittorisker de medför. Om syftet med texten antas vara rådgivande och upplysande blir det relevant att ställa sig frågan om de retoriskt starka formuleringarna i texterna är nödvändiga. Att *vilja* vaccinera sig blir antagligen inte då heller ett ställningstagande som läsaren som mottagit den övriga informationen från Baxter, gör opåverkat. Baxters emfas på faror och framhävande av fakta som ger associationer till faror kan antas hindra en saklig läsning av broschyren samtidigt som detta avslöjar att texten även kan ha ett annat syfte.

5.4. ARTIKULATION

I detta stycke granskas speciellt vilka retoriska medel som används och hur faror relaterade till fästingöverförda sjukdomar artikuleras. ZM och NRM inleder bägge genom att referera till en allmän diskussion om fästingar:

Tidningsrubrikerna är braskande: "Läs allt om fästingplågan" eller "Så skyddar du dig mot sommarplågan". Mycket uppmärksamheten [sic] riktas just nu mot fästingar och de fästingöverförda sjukdomarna, och ibland framställs de nästan som vår tids pest. Många människor är oroliga och undrar vad som håller på att hända. (ZM)

Fästingar tillhör djurgruppen kvalster, som är ett slags spindeldjur, och ibland framställs de närmast som vår tids främsta pestkälla. Uppmärksamheten mot fästingar och de fästingöverförda sjukdomarna är stor, särskilt i semestertider. (NRM)

ZM kallar tidningsrubrikerna *braskande* vilket samtidigt kan ses som ett värderande ställningstagande om hur massmedierna möter det som kallas fästingproblemet. Även museitexten från NRM gör en liknande hänsyftning om att fästingar *framställs* som *vår tids främsta pestkälla*. De intertextuella yttranden som inleder texterna om fästingar ger oss därmed ett annat utgångsläge än broschyrtexterna, som inte relaterar till den massmediala uppmärksamheten som fästingar stundtals gett upphov till. Medan många intertextuella referenser, det vill säga kopplingar till andra texter, ofta är dolda, utgör direkta hänvisningar som de i ZM:s och NRM:s texter exempel på öppna förbindelser (Hellspong och Ledin, 1997:57). Genom att inleda texten med referenser till andra texter öppnas för flera än ett perspektiv. Inledningen i både ZM:s och NRM:s texter antyder att kunskapen om det behandlade ämnet inte är entydig och kan även anses innefatta en kritik mot tidningarnas framställningar av fästingar.

Enligt både Apoteket och Baxter insjuknar var tredje av dem som bär på TBE-virus i hjärnhinneinflammation. Apoteket skriver:

Den som smittats av TBE-virus, kan få influensaliknande symtom i form av lindrig feber, samt huvud- och kroppsvärk 1-2 veckor efter bettet. De här besvären varar upp till en vecka, varefter de flesta blir friska. Hos cirka var tredje smittad sprids viruset vidare till hjärnan.

Hos var 3:e smittad sprids viruset till hjärnan, är rubriken till ett stycke var samma statistik återfinns i Baxters broschyr. ZM:s text innehåller andra faktauppgifter om TBE, och ger intrycket att hjärnhinneinflammation alltid är en följd av insjuknandet i TBE:

TBE har en inkubationstid på ca 7 - 10 dagar eller längre. Efter denna tid insjuknar patienten med allmänna sjukdomstecken såsom huvudvärk, muskelvärk, trötthet och feber. Efter några dagar försvinner symptomen och patienten känner sig kanske frisk. Efter ytterligare cirka en

vecka inträffar emellertid sjukdomens andra fas, då patienten insjuknar i hjärninflammation [sic] med hög feber och muskelvärk.

På grund av att ZM presenterar andra faktauppgifter om sjukdomen TBE än de uppgifter som används av Baxter och Apoteket är det i detta fall alltså ZM som uttalar den största faran. NRM diskuterar TBE endast i ett kort stycke:

Fästingburen hjärninflammation, Tick Borne Encephalitis (TBE), orsakas av ett virus som överförs från fästingar till människor. Viruset är, så vitt man vet, begränsat i sin utbredning i Sverige. Det finns från Kalmar norrut utefter kusten till Stockholms skärgård, vidare finns det i centrala och östra Mälaren samt på Öland och Gotland.

NRM: text präglas här av ett distanserat förhållningssätt till något som kan betecknas som en fara, och återkommer till skydd mot fästingar i det sista stycket som diskuterats tidigare. Där tar NRM en mer läsartillvänd och rådgivande inställning:

Ta bort fästingar snabbt

Ju längre än fästing sitter fast desto större är risken att den skall överföra olika bakterier. Ta därför bort fästingarna så fort de upptäcks.

I jämförelse med Baxter kan Apoteket och ZM sägas använda element som framställer läsaren som mera passiv:

Har man *otur* kan man bli sjuk efter att ha blivit fästingbiten. Borrelia och TBE (fästingburen hjärninflammation) är de två vanligaste fästingöverförda sjukdomarna.
(Apoteket. Min kursivering)

En tröst kan vara att man blir immun mot sjukdomen efter att man blivit drabbad en gång.
(ZM. Min kursivering)

Medan Baxter förklarar farorna med TBE och hur de kan undvikas med hjälp av retoriska medel, benämner Apoteket fästingöverförda sjukdomar som *otur*, medan ZM påstår att immunitet mot TBE efter att man drabbats en gång kan vara *en tröst*. Hos såväl Baxter, som Apoteket och ZM framstår TBE som något negativt som om möjligt bör undvikas. Skillnaden ligger i att Baxter tydligare låter förstå att läsaren bär ett ansvar och uppmanas att göra ett beslut (att *överväga att vaccinera* [*s*ig]), medan ZM och Apoteket kan sägas förmedla även den uppfattningen att läsaren inte nödvändigtvis kan kontrollera om han eller hon smittas av TBE genom ett fästingbett.

Att varna eller hota är exempel på språkhandlingar som kan ingå i en text och som återkommer i Baxters material. Språkhandlingar kan definieras som positiva eller negativa, och en negativ språkhandling kan vara inkräktande på mottagarens handlingsfrihet. (Hellspong och Ledin, 1997). Hot och varningar, vilka förekommer i Baxters broschyr, är exempel på negativa språkhandlingar.

Ökning av TBE-fall i Sverige

Antalet smittade av TBE stiger i Sverige. Under 1990-talet anmäldes 50– 70 fall per år i Sverige. År 2004 var ett rekordår, då 185 personer rapporterades ha drabbats av TBE, varav 172 troligen smittats i Sverige. (Baxter)

Ökning av TBE-fall i Sverige kan ses som exempel på ett hot. Baxters broschyr har som redan påpekats ett tydligare retoriskt grepp, vilket utmärks redan på pärmsidan: *Ett fästingbett kan räcka*. Detta kan bero på olika faktorer. Den mest självklara av dem kan antas vara att Baxter är ett företag som producerar vacciner och att vaccinationerna alltså är en kommersiell aktivitet där denna text, som är rådgivande, ingår. I Baxters text ingår fler negativa ord som relateras till faror med fästingar än i de övriga materialen. Exempelvis *rekordår* avser många drabbade av TBE och syftar alltså på något negativt. Apoteket har inget tydligt retoriskt grepp och texten verkar i jämförelse med Baxter vara mer neutralt rådgivande.

Till artikulationen hör också stilen. Även om undersökningen inte innefattar en traditionell stilanalys kommer jag att lyfta fram några enstaka punkter därför att stilen också är ett medel för skribenten för att visa sin position, synen på sitt ämne och relationen till mottagarna (Hellspong och Ledin, 1997). Några specifika aspekter som gäller stilen är användningen av

terminologi och citattecken i texterna. Dessutom kommer förekomsten av osäkerhet att diskuteras närmare.

5.4.1. TERMINOLOGI

Museitexterna förklarar fästingar ur en biologisk synvinkel. Detta utmärks även genom användningen av en vetenskaplig terminologi, som att beteckna dem som fästingar angriper som *värdjur* och fästingar som *fynd*:

Fästingens strategi för att hitta ett värdjur är att sitta stilla i vegetationen och vänta på att ett djur går förbi. När så sker, griper de tag i pälsen eller fjäderdräkten och söker upp ett lämpligt ställe att bita sig fast. (ZM)

I Sverige finns vanlig fästing i hela Götaland, nästan hela Svealand och, mer sällsynt, utefter norrlandskusten upp till Umeå. Dessutom finns enstaka fynd utanför huvudområdet. (NRM)

NRM har en något större andel ord som associerar till vetenskap i sitt material än vad ZM har. Broschyterna innehåller däremot inga terminologiska begrepp. En slutsats av detta är att broschyrtexterna har ett bredare och mer allmänt tilltal medan museitexterna kräver åtminstone en förståelse av den vokabulär som används.

5.4.2. CITATTECKEN OCH ANDRA STILMARKÖRER

Det finns inget fast system vi kan använda för att exakt beskriva stilen i en text (Hellspong och Ledin, 1997). Vi kan ändå tala om stilmarkörer utgående från element som har en påverkan på stilen i en text. Citattecken som används i texten från ZM kan betecknas som stilmarkörer. Citattecken används i texten för ickevedertagna begrepp, som "*vanliga fästingen*" och "*hårda fästingar*", men även vid användningen av termer med en oklar definition:

Borrelia är ett släkte bakterier inom gruppen Spiroketer. Till släktet räknas en rad "arter", men eftersom artbegreppet är lite knepigt inom gruppen brukar man tala om taxa.

Citattecken används som sagt för att beteckna att skribenten använder en beteckning som inte anses vara helt etablerad eller korrekt, men citattecken kan även sägas bidra till en mer

vardaglig och informell stil, vilket också sker i ZM:s text. I fråga om Baxters och Apotekets material har tydligt större möda lagts på att utforma texterna än vad som lagts på museernas texter. NRM:s text innehåller stavfel på enstaka ställen. En mindre bearbetad, mindre formgiven och formmässigt mindre genomtänkt text har även en svagare retorisk kraft, och citattecken i ZM:s text kan anses bidra till detta. Texterna på hemsidorna använder få medel för att försöka övertyga läsaren. De utmärks istället av en ibland ambivalent eller osäker hållning, vilket kommer att diskuteras i det följande.

5.4.3. OSÄKERHET

Ett annat drag som är märkbart i museitexterna är osäkerhet. Med osäkerhet avses här information där avsändaren undviker att ta ställning eller intagit en tvetydig hållning till faktauppgifter, eller där avsändaren medvetet undviker att ta en auktoritetsposition. I både ZM:s och NRM:s texter framträder ibland en osäker hållning till det som diskuteras:

Nuförtiden verkar det som om även larver och nymfer angriper människor i allt större omfattning.

NRM undviker också att ta definitiv ställning till hur snabbt virus överförs bland annat.

Det sägs att borreliabakterier kan överföras inom ett halvt till ett dygn. TBE-virus lär överföras nästan omedelbart.

ZM påpekar i sin text att

Förändringar i miljön, sådana vi upplever dem, är normalt sett summeffekten av förändringar i många olika delförlopp. I själva verket vet vi sällan med bestämdhet om något verkligt har förändrats i vår natur eller, i så fall, om förändringarna är varaktiga.

Apotekets och Baxters material saknar däremot osäkra yttranden ifråga om fästingar, vilket kan sägas vara utmärkande för rådgivande texter. Det är sannolikt att Apoteket och Baxter väljer att inte ta upp dessa ämnen för att de anses vara mindre relevanta i sammanhanget, eller också för att säker kunskap saknas. Det är möjligt att diskutera om och hur informationen hade sett

annorlunda ut om nyare vetenskaplig forskning hade fastställt att fästingöverförda virus har ökat markant, och befast att farorna med fästingar är klart större nu än för några årtionden sedan. Det kan spekuleras om detta i så fall skulle vara synligt till exempel i informationsbroschyrernas tilltal. Det kan även diskuteras om det hade påverkat hur Apotekets och läkemedelsföretagens positioner som auktoriteter tagit sig uttryck.

5.5. RELATION

ZM och NRM refererar till andra texter om fästingar från massmedia, vilket ger texterna en grad av intertextualitet. Intertextualitet kan fungera som en öppnande strategi eftersom det innebär att texten anknyter till en värld som finns utanför texten. Referenserna till andra texter kan tänkas bero på att avsändaren ser det som sannolikt att läsaren tidigare fått information om fästingar via massmedia, eller kanske även att läsarens uppfattning av fästingar baserar sig på information i massmedia. I detta fall relaterar ZM och NRM till massmediala uppgifter om fästingar med en ifrågasättande attityd, eller genom att undvika att ta ställning till sanningshalten i tidningars uppgifter om fästingars utbreddhet, ökning eller smittorisker. ZM för en diskussion om fästingars utbreddhet:

Har då fästingarna, och risken att bli smittad av dessa, ökat i Sverige på senare tid? Som tidigare konstaterats vet vi egentligen inget om detta. Det finns några få undersökningar om antalet fästingar från specifika områden från sent sextio- och tidigt sjuttital, men det finns inga jämförande sådana undersökningar från senare tid. Däremot finns det en rad faktorer som har förändrats och vars konsekvenser det kan vara värt att diskutera.

ZM ställer en annan, liknande fråga och försöker besvara denna på ett annat ställe i texten:

Varför har då fästingar och de fästingburna sjukdomarna uppmärksammats så av allmänheten, och inte minst av dagspressen, under senare tid? Man kan tänka sig flera svar. Ett hittar man säkert i det faktum att *Borrelia* bakterien har uppmärksammats i USA och där spritt nästan panik under namnet Lyme-disease, uppkallad efter distriktet Lyme i Connecticut. Ett annat svar ligger kanske i det faktum att vår [sic] uppmärksamheten på naturfenomen ökat, och därmed lägger människor mer märke också till fästingar. Alldeles säkert är det i allafall att många människor upplever att fästingplågan ökat, inte minst har många drabbats genom de ökande rådjursstammarna.

Medan museitexterna försöker förstå och förklara fästingar som en del av en biologisk omvärld, är perspektivet i Baxters material riskcentrerat. Texten fokuserar uteslutande på hur faror för människor undviks, vilket också är broschyrens övergripande syfte. Baxter avstår från att sammanföra problemen med andra frågor, vilket också är ändamålsenligt med tanke på syftet med broschyren. Medan Baxter använder repetitioner är Apotekets text snarare pragmatisk. Apoteket undviker upprepningar, använder inte starkt positivt eller negativt laddade ord utan verkar i sin kortfattade utformning neutral. Men Apotekets text kan ändå inte sägas vara helt fri från reklam:

Alla myggmedel som finns på Apoteket minskar risken för fästingbett.

Samtidigt som texten verkar sträva till saklighet så begränsar den även sin egen värld till Apotekets värld när den tar ställning till hur man undviker fästingbett. Apotekets broschyr har ett liknande perspektiv som Baxter: hur man undviker faror relateras till myggmedel och hur fästingbett behandlas. Men Apotekets broschyr har ett öppnare perspektiv än Baxter genom större neutralitet i diskussionen om vilka risker fästingar innebär. Apoteket undviker kraftiga uttryck för faror, och påpekar också att risken för att bli smittad är liten efter ett fästingbett.

5.6. BILDER OCH ÖVRIGT GRAFISKT MATERIAL

Bilder, främst fotografier, på fästingar hör tydligt till det mest självklara bildvalet för den information som jag har undersökt och hittas också i alla källor. Museernas och Apotekets material visar jämförande bilder på fästingar i olika stadier samt bilder som visar skillnader mellan hane och hona. Bildernas uppgift är tydligt informativ: att illustrera hur fästingen ser ut för läsarnas biologiska eller praktiska intresse. I NRM:s material finns ett fotografi på en fästingnymf som sitter fast på huden på en människa och ett annat makroförstorat fotografi på en fästing. De två museernas material innehåller bägge fem bilder, varav fyra i båda fallen är bilder på fästingar.

Tabell 2: Antal bilder på fästingar och övriga bilder.

	Baxter	Apoteket	NRM	ZM
Antal bilder i materialet	17	7	5	5
Antal bilder på fästingar	6	3	4	4
Antal övriga bilder, inklusive kartor	11	4	1	1

I tre av de undersökta materialen finns ett fotografi som uppvisar hur symptom på borrelia kan se ut: Apoteket och Baxter använder sig av samma bild av en människokropp i profil med ett utslag av borrelia, och NRM har ett annat fotografi på borreliautslag som påminner om Apotekets och Baxters bild. Syftet med bilderna kan anses vara att genom en bild informera läsaren om hur man känner igen smittosymptom på borrelia.

Apotekets råd om fästingar har en konturklippt bild på en fästing på pärmens. På nästsista uppslaget i broschyren finns bilder på fästingborttagare. Det sista uppslaget innehåller en närbild på en fästing på människohud.

Bildmässigt så skiljer sig Baxter tydligast från de övriga källorna genom att broschyren även innehåller iscensatta fotografier och på detta sätt verkar narrativt, vilket kommer att diskuteras i det följande. Som omslagsbild i Baxters broschyr har en ljus och somrig havsbild valts. På omslaget har skärpan i bilden fokuserats på förgrunden, på en grästuva, och bakgrunden med personerna i badkläder, har fått förbli oskarp. Samma förhållande mellan skärpa och suddighet upprepas i bilden på följande uppslag, där vi får se en skrattande familj som har picnic i högt gräs. Bildens fokus ligger på grästuvan och den osynliga faran som i bilden endast kan anas, men som texten gör desto mer explicit.

Det finns inget entydigt sätt att tolka bilder, och i synnerhet fotografier kan anses vara *polysemiska*. Polysemisk är en beteckning av Roland Barthes och betecknar bildens mångtydighet (Nordström, 2006:52). Bilderna i Baxters broschyr motverkar eventuellt att

broschyren upplevs som för skrämmande och motbjudande att läsa samtidigt som detta skapar en kontrast: läsaren kan föreställa sig hotet som informationen kommer att handla om. De fritt illustrativa bilderna innehåller flera positiva element men förstärker även den allvarliga tonen som informationen i texten har, och påminner att det är frågan om en fara. Baxters bildmaterial kan även läsas så att de familjära och glada bilderna illustrerar den trygghet som företaget erbjuder med hjälp av vaccinering.

Andra bilder som ingår i Baxters broschyr är ett fotografi på en fågelunge i en människas hand: bilden förekommer i samband med en text om TBE-virus och är sannolikt tänkt att få läsaren att associera till smittorisker. Ett annat foto illustrerar själva viruset TBE och består av ljusa cirklar på en blå botten och verkar vara en laboratoriebild. Baxters broschyr innehåller ett schema som finns under rubriken *Vaccination mot TBE*, som åskådliggör när vaccinationerna bör tas och med vilka intervaller. Baxters broschyr är enligt uppgifter i broschyren utarbetad i samarbete med Figureras reklam & kommunikation, som är en reklambyrå.

Det som vi anser vara sinnligt tilldragande definierar vi vanligen som estetiskt. En mer utvidgad och samtida tolkning av begreppet estetik kan vara att det är något som verkar fascinerande på oss. Enligt Nordström (2006) behöver inte fascination vara något aktivt från betraktarens sida. Det kan snarare vara sändaren, ”den part som utnyttjar fascinationen och retoriskt tillämpar den i t.ex. mode, design, popkultur, reklam, underhållning etc.”, som kan anses vara den aktiva.

Baxters bildmaterial är till för att illustrera texten och har informativa och statistiska anspråk, men skiljer sig från de övriga källorna genom att bilderna också är komponerade för att berätta en historia. Bilder förekommer ofta i reklam därför att bilder fungerar väl för att tilltala människors känslor, (Karlsson, 2006). Som Karlsson påpekar säljer reklam också ”drömmar, längtan, förhoppningar” (Karlsson, 2006:95). Utifrån detta perspektiv kunde vi även tillfoga ”trygghet” till vad informationen i Baxters broschyr *säljer*. Trygghet säljs i samband med att en textvärld konstruerats och ett innefattande specifikt hot definierats.

Avsaknaden av iscensatta bilder i museernas material kan också förklaras enligt samma mönster: det är varken museernas syfte eller strävan att påverka oss känslomässigt i en bestämd

riktning. Museernas bilder är inte reklambilder. Museernas fotografier på fästingar saknar ett syfte annat än det uppenbara, att illustrera hur fästingar ser ut. Detta har en speciellt biologisk prägel i ZM:s bildmaterial som visar fästingar i makroförstoring.

Till övriga bilder hör bland annat kartor som visar fästingens utbredning eller utbredningen av TBE-viruset i Sverige eller Europa, och finns i såväl ZM:s, Baxters och Apotekets material. Kartan är i sammanhanget en bild med anspråk på statistiska uppgifter och en förmedlare av fakta. Andra bilder med anspråk på vetenskaplighet och statistik är också bilder på själva viruset TBE som ingår i Baxters broschyr och som troligen är tänkt att ge läsaren associationer till laboratorier och vidare till medicinsk vetenskap. Broschyren innehåller ett grafiskt schema över rekommenderade intervaller för vaccination. Baxters broschyr innehåller i samband med texten FSME-IMMUN, som uppges vara ett registrerat varumärke, en symbol som också finns intill webbadressen www.fasting.nu. Symbolen är en röd triangel med en fästing i mitten och bilden finns på broschyrens pärm och baksida. En röd triangel ingår i vår kulturs kollektiva medvetande som en varning och den tecknade bilden på en fästing specificerar vad varningen gäller. Den röda triangeln befäster den uppfattning som broschyren i övrigt kommunicerar, om fästingar som faror.

6. SAMMANFATTNING OCH SLUTDISKUSSION

Som grund för undersökningen fanns ett antagande om att även i texter med ett informativt syfte skapas en föreställningsvärld som är styrd av avsändare, i synnerhet om texten innefattar ett kommersiellt intresse. Det faktum att syftet för de olika texterna skiljer sig åt kan hjälpa till att förklara varför textvärldarna i de olika texterna skiljer sig åt. De två museernas material verkar informerande om fästingar men innehåller även tvetydigheter i förhållande till fakta om fästingar och fästingöverförda virus. Detta märks något tydligare i ZM:s material som dessutom har en mer diskuterande ton. Broschyrens syfte är däremot tydligt att ge råd och uppmaningar för praktiskt handlande.

Det kan konstateras att fästingar framstår som en större fara i Baxters material och textvärld än i det övriga undersökta materialet. Denna verkan skapas av ord som är relaterade till faror eller negativa språkhandlingar som hot och varningar. Baxters broschyr är skapad i samarbete med en reklambyrå och har ett bildmaterial som är olikt bilderna i de andra materialen. En del av bilderna i Baxters broschyr är iscensatta och narrativa och anspelar medvetet på fästingar som faror. I Baxters material används utvidgande strategier sparsamt, och även om kort och lättillgänglig information har påpekats vara ändamålsenligt för just broschyrtexter, så är en avigsida av detta att det även skapar en jämförelsevis ensidig textvärld. En annan orsak till att slutande och inskränkande strategier används kan ses som att texten också fungerar som en reklamtext för en produkt, vacciner mot TBE. Baxters broschyr utgör ett exempel på hur två olika huvudtyper av texter, informativa och kommersiella texter flyter samman till en text som är gjord för att läsas informativt men vars budskap gynnar företagets egna intressen, vilket även märks i utformningen av informationen. Apotekets broschyr har ett mera pragmatiskt tilltal och textvärlden styrs mindre av inskränkande eller slutande strategier i jämförelse med Baxter. Endast i enstaka fall kan Apoteket sägas tydligt framstå som textens avsändare, bland annat genom att marknadsföra myggmedel som finns på Apoteket som hjälp mot fästingar.

Zoologiska museet och Naturhistoriska riksmuseet är institutioner med bestämda syften och texterna som finns på museernas hemsidor överensstämmer med dessa syften. ZM ger oss information ur ett heterogent perspektiv men ger läsaren få praktiska råd eller direkta uppmaningar till handling. Detta kan härledas till att ZM inte ser det som sin uppgift att vara rådgivande i hälsofrågor. Detta kan sägas gälla även för NRM trots att NRM:s

fästinginformation är kvantitativt mindre. Museernas hemsidor skriver om fästingar i stor utsträckning utan värdeladdade och känslorelaterade termer, och beskriver de hälsorisker som är relaterade till fästingar med en neutral hållning gällande ordval och vad som betonas i texten. ZM har ett brett tilltal och använder sig av utvidgande strategier och på få ställen i själva texten märks avsändarens position explicit. Samtidigt är NRM och ZM inte neutrala. De tar ställning till dagspressen, och kan anses implicera att medierna haussar upp diskussioner om fästingproblem. Ett ställe där avsändaren utmärks i båda museers texter är i inledningen, där det i ZM:s text refereras till tidningsrubriker i massmedia medan NRM omnämner hur fästingar *framställs*. De intertextuella referenserna i texterna kan även tolkas som en markör för att textens avsändare befinner sig på ett avstånd eller är kritiska till vad som skrivs om samma ämne i massmedia.

7. KÄLLFÖRTECKNING

Undersökningsmaterial:

Apoteket: *Apotekets Råd om fästingar*, 2003.

Broschyr från läkemedelsföretaget Baxter, 2007.

Fästingar (hämtat 2008-09-30). Zoologiska museet i Lund: www.biomus.lu.se/o.o.i.s/9606. Lars Lundqvist, intendent, Zoologiska museet, 2007.

Fästingar (hämtat 2008-09-30). Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm: www.nrm.se/utställningar/monova/jourhavandeforskare/jourhavandebiolog/rygggradslosadjur/fastingar.4.18fc9baff6275048180001564.html. Lars-Åke Janzon, fil.dr., Naturhistoriska riksmuseet, 2008.

Sekundärlitteratur:

Collin Finn; *Konstruktivisme*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2003.

Hellspong Lennart; *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur, 2001.

Hellspong Lennart och Ledin, Per; *Vägar genom texten*. Lund: Studentlitteratur, 1997.

Karlsson Sten-Gösta. (2006). I Hansson Hasse, Karlsson Sten-Gösta, Nordström Gert Z (red.); *Seendets språk: exempel från konst, reklam, nyhetsförmedling och semiotisk teori*, s. 95-116. Lund: Studentlitteratur, 2006.

Lagerholm, Per; *Stilistik*. Lund: Studentlitteratur, 2008.

Lindstedt Inger; *Textens hantverk: Om retorik och skrivande*. Lund: Studentlitteratur, 2002.

Nordström Gert Z. (2006). I Hansson Hasse, Karlsson Sten-Gösta, Nordström Gert Z (red.); *Seendets språk: exempel från konst, reklam, nyhetsförmedling och semiotisk teori*, s. 9-59, 165-168. Lund: Studentlitteratur, 2006.

8. BILAGOR

Exempel på bilder i materialet.

Apoteket

Zoologiska museet

Baxter

Naturhistoriska riksmuseet